

NADİR ŞAH DÖNEMİ AFŞARLI TARİHİ'NİN ANA KAYNAKLARI*

Umut Kırcı*

Öz: Nadir Şah ve Afşarlılar (1736-1804), XVIII. yüzyıl Türk, İran ve Asya tarihinde büyük etki bırakmış ve bu etki çeşitli kaynaklar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Nadir Şah, Safevîlerin ardından İran üzerinde Afşarlı Hanedanı'nı kurmuştur. Bu dönemi anlatan kaynakların büyük çoğunluğunun dili de Farsça'dır. Farsça ana kaynaklar dışında diğer devletlerle ilişkiler sebebiyle ve elçilikler aracılığıyla Nadir Şah ve Afşarlılar hakkında bilgi veren Osmanlı Türkçesi, Ermenice ve Batı dillerinde yazılmış kaynaklar da mevcuttur. Fakat bugüne kadar Nadir Şah ve Afşarlı tarihi kaynaklarının tanıtımını üzerine müstakil bir çalışma kaleme alınmamıştır. Bununla birlikte bu dönemi anlatan kaynaklar bazı Türkçe eserlerde alt başlık olarak tanıtılmıştır. Bu durum, okuyucuların ve bu dönem hakkında araştırma yapmak isteyenlerin Nadir Şah ve Afşarlı tarihi kaynakları hakkında doğrudan bilgi edinmesi noktasında müstakil bir çalışma bulamamasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı biz de bu çalışmamızda Afşarlılar dönemi kaynaklarını derli toplu bir şekilde tanıtarak okuyucuların konu hakkında detaylı bilgi edinmesini amaçladık. Bu çalışmayı yaparken kaynakların muhtevaları, nüshalarının nerelerde bulunduğu, kaynakların kimler tarafından çalışıldığı hakkında bilgiler vermeye gayret ettik. Bununla birlikte kaynakları önem sırasına göre sunmaya çalıştık. Bu çalışmanın Afşarlılar tarihi kaynakları üzerine okuma ve çalışma yapacak olanlara iyi bir referans olacağını umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Nadir Şah, Afşarlılar, Safevîler, Nadir Şah Dönemi Kaynakları, Afşarlı Dönemi Kaynakları.

---

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü, umutkirca28@gmail.com

* Bu makale Umut Kırcı, *Nadir Şah Döneminde Afşarlıların Babürlüleri ve Türkistan Hanlıkları ile İlişkileri*, MSGSÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018. Künyeli tezden türetilerek yeni eklemelerle kaleme alınmıştır.

THE MAIN SOURCES OF THE AFSHARİD HISTORY OF NADER SHAH PERİOD

Abstract: Nadir Shah and Afsharids (1736-1804), XVIII. century had left great effect on Turkish, Iranian and Asian history and these effects have reached today through various sources. Nadir Shah established the Afsharid Dynasty on Iran after the Safavids. The language of most of the sources describing this period is Persian. Apart from the main sources in Persian, there are also sources written in Ottoman Turkish, Armenian and Western languages that give information about Nadir Shah and Afsharids owing to relations with other states and through embassies. However, to date, there has not been written an independent study on the introduction of the historical sources of Nadir Shah and Afsharids. At the same time, the sources describing this period have been introduced as subtitles in some Turkish works. This situation caused the readers and those who want to do research about this period to can not find to an independent study to obtain direct information about the historical sources of Nadir Shah and Afsharid. Therefore, in this study, we aimed to provide the readers with detailed information about the subject by introducing the sources of the Afsharids period in an orderly manner. While doing this study, we tried to give information about the contents of the sources, where the copies are located, and by whom the resources were studied. Therewithal, we tried to present the resources in order of importance. We hope that this study we will be a good reference for those who will read and study on the historical sources of Afsharids.

Keywords: Nadir Shah, Afsharids, Safavids, Nadir Shah Period Resources, Afsharid Period Resources.

Giriş

İran, XVIII. yüzyılda büyük olaylara sahne olmuştur. Bunların başında Safevîlerin dağılma süreci gelmektedir. Şah Hüseyin'in (1694-1722) istikrarsız yönetimi zamanında ülke içerisinde ciddi isyanlar çıkmış ve doğudan gelen Özbek saldırıları da ülkeyi yıpratmıştır. Bu durumu fırsat bilen Gılzaylar ve Abdaliler büyük isyanlar çıkardılar. Abdaliler nihayet 1722 yılında başkent İsfahan'ı ele geçirerek Safevî Devleti'ni merkezî anlamda ortadan kaldırdı. Bununla birlikte İran üzerinde artık iki başlı bir yönetim oluşmuştu. Bir tarafta İsfahan merkezli Safevî yönetimi ve diğer tarafta Gılzay yönetimi bulunmaktaydı. Bununla birlikte Şah Hüseyin başkenti Gılzaylara bıraktıktan

sonra tahttan indi ve ardından Safevî Hanedanı'nda tahta Şah II. Tahmasb (1722-1732) geçti. Şah II. Tahmasb tahta geçmesine rağmen zayıf ve silik bir iktidar dönemi geçirmiştir. Bütün bu olumsuz tablo ülke içerisinde yaşanırken Nadir Kuli (Şah) 1726 yılında "Tahmasb Kuli" unvanıyla Horasan'daki başarılarına nispetle Safevî sarayına girdi ve sarayda Şah II. Tahmasb'ın naipliğini yaptı. Nadir Kuli naip olduktan sonra Safevîleri toparlayarak 1726 ile 1730 yılları arasında Gılzaylar ile Abdalileri İran coğrafyasından çıkarmayı başardı. Böylece İran coğrafyası tekrar refah ve huzura kavuştu. Bununla birlikte ülke üzerinde otoritesini arttıran Nadir Kuli, 1732 yılında kendi işlerine karışmaması adına küçük yaştaki Şah III. Abbas'ı (1732-1736) tahta çıkardı. Ayrıca bu dönemde Nadir Kuli, Osmanlılar ile yaptığı savaşlarda zaman zaman üstünlük sağlayarak Safevîleri, Osmanlılar karşısında tekrar güçlü bir pozisyona getirdi. Bütün bu başarılarının ardından ulemanın ve devletin ileri gelenlerinin desteğini alan Nadir Kuli 1736 yılındaki Mugan Kurultayı'nda İran'ın yeni şahı ilan edildi. Böylece Nadir Şah kendi Afşarlı Hanedanı'nı kurduğu gibi Safevî Hanedanı'nı da ortadan kaldırdı. Nadir Şah bundan sonra ilk olarak Kandahar'a ilerledi ve İran'dan buraya gelen Gılzayları ve Abdalileri buradan çıkardı. Fakat Kandahar'daki problem çözülsede adı geçen topluluklar bu kez de Babürlüler ile Nadir Şah arasında probleme sebep oldu. Zira bu topluluklar Babürlü topraklarına kaçınca Nadir Şah, Babürlülere uyarı mahiyetinde elçiler göndererek Abdaliler ile Gılzayları kendi ülkelerine almamalarını istedi. Bu talebi Babürlüler dikate almadığı gibi Nadir Şah'ın elçileri esir olup öldürülünce Nadir Şah, Hindistan seferine çıktı. 1738 ile 1740 arasındaki yapılan iki yıllık Hindistan seferi sonucunda Nadir Şah büyük bir zafer ve Hindistan hazinesi ile ülkesine geri döndü. Nadir Şah bu hazine sayesinde kendi ülkesinde üç yıl vergi toplamayacak kadar servete kavuşmuştu. Bunun hemen ardından Nadir Şah, Safevî çağından beri sıklıkla Horasan'a saldırı düzenleyen Buhara ve Hive hanlıklarına karşı 1740'ta bir sefere çıktı ve sonuç olarak her iki hanlığı da mağlup edip kendisine tâbi kılarak ülkesini Rus tehlikesinden de bir süreliğine korudu. Bu seferlerin getirdiği galibiyetlerin ardından tekrar batı yönüne dönen Nadir Şah, Osmanlı Devleti ile 1743-1746 yılları arasında çarpışmalara girmesine karşın net bir sonuç alamadı. Bu arada kuzeyde Dağıstan'a karşı da bir sefer yapmasına rağmen burada da istediği neticeye ulaşamadı. Bu sırada Nadir Şah döneminin sonlarına doğru özellikle 1743-1747 yılları arasında ciddi isyanlar çıktı. Ekonomik kriz ve vergilerin düzenli olarak toplanamamasından ötürü Nadir Şah'a karşı çıkan isyanlar onun sonunun gelmesine neden oldu. Neticede 1747 yılında Nadir Şah bizzat kendi yöneticileri tarafından suikastle

öldürüldü. Siyasi ve askerî mücadelelerin yanı sıra Nadir Şah, ülkesi üzerinde Caferîliği resmî mezhep seçerek Osmanlı Devleti tarafından Kâbe’de Caferîler için köşe açılması ve bu mezhebin resmen tanınmasını istedi. Bunun için Osmanlı Devleti ile diplomatik temaslar da kurdu.¹

Nadir Şah’ın yirmi bir yıllık siyasi hayatı boyunca sadece İran için değil Osmanlı Devleti, Türkistan Hanlıkları ve Babürülüler açısından da döneme damga vuran olayların ortaya çıkmasında etkili olduğunu görmekteyiz. Biz de çalışmamızda bu olayları geniş kapsamlı olarak çalışmak isteyen araştırmacılara dönemin ana kaynaklarını tanıtmayı amaçladık. Öncelikle Farsça ana kaynakları, daha sonra İran ve çevresine gelen Batılı seyahatçilerin ve elçilerin kaynakları ile Osmanlı Türkçesi, Ermeni ve Gürcü kaynaklarını ayrı başlıklar altında anlatmaya çalıştık. Yazarlar ile eserlerin neler olduğu, eserlerin içerikleri, günümüzde ve günümüze kadar eserlerin kimler tarafından çalışıldığı, eser baskılarının nerede, ne zaman yapıldığı sorularının cevabını aradık.

1. FARŞÇA ANA KAYNAKLAR

1.1. Mirza Mehdi Han Esterabadî - Târih-i Cihangûşa-i Nâdirî

Safevîlerin yıkılış dönemi, Nadir Şah’ın ortaya çıkışı ve onun tahta geçişi, hükümdar olduktan sonra Nadir Şah’ın faaliyetleri hakkında bilgi veren *Târih-i Cihangûşa-i Nâdirî* adlı eser Mirza Mehdi Han Esterabadî tarafından kaleme alınmıştır. Mirza Mehdi Han Esterabadî, Nadir Şah’ın kâtiplerinden olup kökü Safevîlere dayanmaktadır. Sözlükçülük ve Türk lehçeleri alanlarında yetenekli olan Mirza Mehdi Han Esterabadî, Nadir Şah’ın güvendiği devlet adamlarından biriydi.² Buna nispetle 1736’dan kısa süre sonra Nadir Şah’ın hizmetine giren Mirza Mehdi, Nadir Şah tarafından 1738’de “han” unvanına layık görüldü.³

¹ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2012, s. 113-183.

² Babak Javanshür, *İran’daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi - I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)*, MSGSÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 38; Altan Çetin - Kaan Dilek, *Safevî Dönemi İran Tarihi Safevî Tarihinin Kaynakları*, Ankara, İraniyat Yayınları, 2011, s. 64.

³ M. R. Arunova - K. Z. Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Avşar*, çev. Nergize Turaeva, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015, s. 16.

Eserde Nadir Şah'ın seferleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır ve eserin anlatımında Nadir Şah'ı öven bir üslup dikkat çekmektedir.⁴ Bu eserin İran takvimine göre 1390 yılında, Tahran'da Mitra Mehrabadî editörlüğünde neşredilen baskısı vardır.⁵

1.2. Mirza Mehdi Han Esterabadî - Dürre-i Nâdirî

Mirza Mehdi Han Esterabadî'nin bir başka eseri olan *Dürre-i Nâdirî*, Nadir Şah'ın biyografisini süslü ve edebî bir dille anlatmaktadır. Müellifin eseri yazarken İlhânî Devleti zamanının ana kaynağı olan *Tarih-i Vassaf* adlı eserden etkilendiği belirtilmektedir.⁶ Bu eser daha çok edebî tasvirlerden ibaret olduğundan *Tarih-i Cihangüşa-i Nâdirî*'ye kıyasla daha az bilgiyi içermektedir. Eserin el yazması nüshası Babak Shahed tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda *Dürre-i Nâdirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme* adıyla yüksek lisans tezi olarak Türkçe'ye çevirisi hazırlanmıştır.⁷

1.3. Muhammed Kazım Mervî - Âlem Âra-i Nâdirî

Nadir Şah dönemi hakkında bilgi veren diğer bir önemli kaynak *Âlem Âra-i Nâdirî* adlı eserdir. Eserin yazarı Muhammed Kazım Mervî, Kaçar boyuna mensup Merv Kızılbaşlarından'dır.⁸ Eserde Safevîlerin son dönemleri ve Nadir Şah'ın hayatı konu edilmektedir.

Yazar muhtemelen Nadir Şah'ın resmî tarihçisi olmasıyla münasebetiyle onu öven bir anlatıma sahiptir. Bununla birlikte eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Nadir Şah'ın ortaya çıkışı ve Safevîlerin yıkılışı hakkında bilgi vermektedir. İkinci cilt Nadir Şah'ın tahta çıkışından 1744'e kadar geçen olayları anlatmaktadır. Üçüncü cilt ise 1744'ten Nadir Şah'ın ölümüne kadar geçen olayları ihtiva etmektedir. El yazması nüshaları St.

⁴ Arunova - Eşrefyan, *a.g.e.*, s. 17.

⁵ Mirza Mehdi Han Esterabadî, *Tarih-i Cihangüşa-i Nâdirî*, haz. Mitra Mehrabadî, Tehran, Donya-i Ketab, 1390 h.ş.

⁶ Javanshür, *a.g.e.*, s. 38; Babak Shahed, *Dürre-i Nâdirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016, s. 25.

⁷ Babak Shahed, *Dürre-i Nâdirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

⁸ Javanshür, *a.g.e.*, s. 39; Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 64.

Petersburg'da bulunan eser, İran takvimine göre 1364 yılında, Tahran'da Muhammed Emin Riyahî editörlüğünde neşredilmiştir.⁹

1.4. Muhammed Muhsin Mustevfî - Zübdetü't Tevârih

Zübdetü't Tevârih'in yazarı Muhammed Muhsin Mustevfî hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yazar, Safevî Devleti'nde başlayan devlet idareciliğine Nadir Şah'ın hizmetinde devam etti.¹⁰ Zamanla Nadir Şah'ın hazinedarlığına kadar yükseldi.¹¹

Şehzade Rıza Kuli Mirza'nın emriyle 1741-1742'de yazılan eser, genel bir tarih niteliğinde olup çalışmamızla ilgili olarak Safevîlerin yıkılışı ve Nadir Şah'ın zuhuru hakkında bilgiler vermektedir. Eserin yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin basımı ise Behrûz Gûderzi tarafından 1375 yılında, Tahran'da yapılmıştır.¹²

1.5. Muhammed Haşim Asaf - Rüstemü't Tevârih

Asaf mahlasını kullanan Muhammed Haşim, *Rüstemü't Tevârih* adlı eserinde Nadir Şah'ın ölümünden sonra 1779 ile 1784 yılları arasında kaleme almıştır. Muhteva bakımından kaynak Safevî Şahı Hüseyin'in döneminden (1694-1722) Zend Hanedanı'nın (1751-1794) sonlarına kadarki İran Tarihi'ni içermektedir.¹³ Eserin 1352 tarihinde, Muhammed Meşîrî tarafından Tahran'da neşredilen baskısı bulunmaktadır.¹⁴

1.6. Muhammed Ali Hazin - Târih-i Hazin / Sefername-i Hazin

Eserin müellifi İsfahan'lı olup Gılzaylar'ın İran yönetimini ele geçirmesinin ardından Hindistan'a gitmiş ve uzun süre burada kalmıştır. Tarih eseri dışında bir de edebî eseri bulunan yazar, Hazin mahlasını kullanmıştır. Müellifin *Tarih-i Hazin / Sefername-i Hazin* adlarına sahip eseri Safevîlerin

---

⁹ Muhammed Kazım Mervî, *Âlem Âra-i Nâdirî*, C. I-II-III, haz. Muhammed Emin Riyahî, Tehran, İntişârât-i Zevâr, 1364 h.ş.

¹⁰ Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹ Javanshîr, *a.g.e.*, s. 41.

¹² Muhammed Muhsin Mustevfî, *Zübdetü't Tevârih*, haz. Behrûz Gûderzi, Tehran, 1375 h.ş.

¹³ Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴ Muhammed Haşim Asaf, *Rüstemü't Tevârih*, haz. Muhammed Meşîrî, Tehran, Çaphane-i Sepehr, 1352 h.ş.

yıkılışı ile Nadir Şah'ın hükümdarlık dönemi hakkında bilgiler içermektedir.¹⁵ Eserin 1831'de, Londra'da Francis Cunningham Belfour tarafından neşredilen *The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin* adlı baskısı bulunmaktadır.¹⁶

1.7. Abu'l-Hasan b. İbrahim Kazvinî - Favaidü's- Safevîyye

Kazvinî, İran'da Kaçar döneminde yaşamış, dönemle ilgili bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan müelliflerdendir. Kazvinî, *Favaidü's-Safevîyye* adlı eserinde Safevî Hanedanı tarihini anlatmıştır. Safevî Tarihi içerisinde Şah I. İsmail'den başlayarak Ebu'l-feth Muhammed Mirza Bahadır Safevî zamanına kadar olan süreci konu edinmiştir. Kazvinî eserini Safevîlerin çöküşü ve Gılzayların bölgeye hâkim olmalarından sonra yazmıştır. Ayrıca eserde Nadir Şah, Zend ve Kaçar sülalelerine dair bilgiler yer almaktadır. Kazvinî'nin eseri iki fasıl bir hatimeden oluşmaktadır¹⁷ ve eserini yazdıktan sonra Sultan Ebu'l-feth Muhammed Mirza Safevî'ye sunmuştur. Eserin 10 nüshası hazırlanmış ve dönemin büyüklerine hediye edilmiştir.¹⁸ Bu nüshalardan bazıları Tahran Melik, Prusya, Berlin ve Britanya'da bulunmaktadır. Yazma nüshaları ise Edinburg ve İskoçya Üniversitesi ile Britanya Doğu Hindistan Şirketi Kütüphanesi'nde 567 No'da bulunmaktadır.¹⁹

1.8. Muhammed Hâilî Maraşî Safevî - Mecma Et-Tevârîh

Anne tarafından Safevîlere bağlı olan Maraşî aynı zamanda Meşhed'de kısa bir süre hükümdarlık yapan Şah II. Süleyman, Muhammed Halil'in de dedesidir. Maraşî eserinde 1708 ile 1792 yılları arasında geçen Safevî tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Yazar eserde Kandahar Afganlarının Safevîlere saldırma nedenleri, Şah Sultan Hüseyin dönemi olayları, Safevîlerin yıkılışı

¹⁵ Javanshür, a.g.e., s. 35; Çetin - Dilek, a.g.e., s. 63-64.

¹⁶ Muhammad Ali Hazin, *The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin*, haz. Francis Cunningham Belfour, London, 1831. Eserin adı İngilizce olarak belirlenmesine karşın içerik Farsçadır.

¹⁷ Çetin - Dilek, a.g.e., s. 65.

¹⁸ Javanshür, a.g.e., s. 36.

¹⁹ E. Ethe, *Catalogue of Persian Mss. in the Library of India Office*, Oxford, 1903; Abu'l-Hasan Kazvinî, *Favaidü's-safevîyye (Tarih-i Selatin ve Umara-yı Safevî Pes ez Sukut-ı Devlet-i Safevîyye)*, haz. Meryem Mir Ahmedi, Tehran, Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1367 h.ş.

nedenleri Seyyid Ahmed Şah Maraşî ve Şah II. Süleyman dönemlerini önem ve ciddiyetle yazmıştır. Ayrıca Maraşî, *Mecma Et-Tevârih* adlı eserinde yazdığı dönemler hakkında hiçbir kaynağın kendisi kadar bilgi vermediğinden de bahsetmiştir.²⁰ Eser 1362 h.ş. yılında Tahran’da yayımlanmıştır.²¹

2. BATI DİLLERİNDEKİ ANA KAYNAKLAR

2.1. James Baillie Fraser - History of Nadir Shah

Nadir Şah döneminin görgü tanığı olan James Baillie Fraser, İskoç kökenli bir seyyahdır. *History of Nadir Shah* adlı eserinde Fraser, İran tarihinin yanı sıra Babürlülere hakkında da bilgi vermektedir. Eser XIX. yüzyılda Farsça’ya çevrilmiştir.²² Eserin 1742 tarihli İngilizce baskısı bulunmaktadır.²³

2.2. Jonas Hanway - An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea

Bu konuda yazılan başka bir eser de Jonas Hanway’in “*Hazar Denizi’nde İngiliz Ticaret Tarihi*” dir. Bir İngiliz tüccar olan Jonas Hanway 1743’te İngiltere - İran ticaretini geliştirmek için İran’a gelmiştir.²⁴ Esterabad’da Türkmenler tarafından malları yağmalanan Jonas Hanway bunun üzerine Nadir Şah’a sığınmış, Nadir Şah da onun zararlarını karşılamıştır.²⁵

Müellif 1753’te seyahatini dört cilt hâlinde neşretmiştir. Eserde Nadir Şah’ın döneminde İran’ın siyasî ve sosyal durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁶ Adı geçen dönem ile ilgili bilgiler ise kaynağın dördüncü cildinde yer almaktadır.²⁷

---

²⁰ Çetin - Dilek, a.g.e., s. 64-65.

²¹ Muhammed Halil Maraşî-i Safevî; *Mecma’ü’t-Tevarih*, haz. Abbas İkbâl Aştıyânî, Tehran, Ketabhane-i Senayî u Ketabhane-i Tehurî, 1362 h.ş.

²² Javanshür, a.g.e., s. 66.

²³ James Baillie Fraser, *History of Nadir Shah*, London, 1742.

²⁴ Arunova - Eşrefyan, a.g.e., s. 35.

²⁵ Javanshür, a.g.e., s. 65.

²⁶ Javanshür, a.g.e., s. 65; Arunova - Eşrefyan, a.g.e., s. 35.

²⁷ Jonas Hanway, *An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea*, C. IV, London, 1753.

2.3. Padri Bazen - Nameha-i Tabib-i Nadir Şah

Keşiş Padri Bazen Nadir Şah hakimiyetinin son dönemleri hakkında bilgi veren önemli kişilerin başında gelir. M. 1741 ve m. 1747 yılları arasında yazmış olduğu mektuplar bu noktada önemli kaynak olarak günümüze gelmiştir. Keşiş Bazen, Nadir Şah'ın tüm seferlerinde yanında hareket etmiştir. Fakat Keşiş Bazen'in mektuplarında dikkat çekici bir husus vardır. Mektuplarda bölgedeki milletlerin ve coğrafi yer adları yanlış olarak yazılmıştır. Bu yazım yanlışlarının muhtemel nedeni olarak kelimelerin doğru yazılışının bilinmemesi ve bölgedeki insanların keşişi yanlış yönlendirmiş olmasıdır.²⁸ Eser, Asğar Hariri tarafından 1340 h.ş. yılında Tahran'da basılmıştır.²⁹

2.4. Iohan Yakub Lereh

Yakub Lereh, 1733-1735 ve 1745-1747 yıllarında Rusya elçisi olarak İran'a gitmiş müelliftir. İran'a gittiğinde günlük tutmuştur. Günlüğüne İran'ın coğrafi özellikleri, kültürel yapısı, tarihi yapıları ile ilgili bilgiler yazmıştır. Aldığı notlar içerisinde Nadir Şah'ın vergi politikası ile ilgili önemli bilgiler de bulunmaktadır.³⁰

2.5. Jean Otter - Sefername-i Jean Otter

Jean Otter XV. Luis zamanında Osmanlı Devleti ve İran'a özel olarak gönderilmiştir. Otter 1734-1743 yılları arasında bu ülkelerde bulunmuş ve dönem hakkında önemli bilgileri günümüze ulaştırmıştır. Yazdığı eser içerisinde Nadir Şah dönemini anlatmıştır ve bu dönemde İran'ın toplumsal, siyasi ve ekonomik durumuna dair bilgiler vermiştir.³¹ Otter'in bu eseri 1363 h.ş. yılında Tahran'da basılmıştır.³²

---

²⁸ Javanshır, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹ Padri Bazen, *Nameha-i Tabib-i Nadir Şah*, çev. Ali Asğar Hariri, Tehran, Encümen-i Asar-i Milli, 1340 h.ş.

³⁰ Javanshır, *a.g.e.*, s. 64.

³¹ Javanshır, *a.g.e.*, s. 64.

³² Jean Otter, *Sefername-i Jean Otter*, Asr-ı Nadir Şah, çev. Ali İkbali, Tehran, Saziman-ı İntişarat-ı Cavidan, 1363 h.ş.

3. OSMANLI TÜRKÇESİ ANA KAYNAKLARI

3.1. Tanburî Arutin - Tahmas Kulu Han'ın Tevarihî

Nadir Şah'ın saltanatının ilk yıllarını ve Hindistan seferini anlatan dönemin tek Türkçe kaynağı, *Tahmas Kulu Han'ın Tevarihî* adlı eserdir. Eserin yazarı olan Tanburî Arutin, Osmanlı elçisi olan bir Ermenidir. Eser Ermeni alfabesi kullanılarak Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır ve 1942 yılında Esat Uras tarafından Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak bastırılmıştır.³³

8.2. Mehmed Subhi Efendi - Tarih-i Sami ve Şakir

Mehmed Subhi Efendi, daha önce fazla ehemmiyet verilmemiş olan 1730-1742 yılları arasındaki dönem hakkında yazmış Osmanlı vakanüvisidir. Mehmed Subhi Efendi vakanüvis olduğu için divan toplantıları hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca 1740 yılında Nadir Şah tarafından gönderilen elçilere Sadabad'da verilen yemek merasimini ve bu merasimde konuşulan konuları da eserinde yazmıştır.³⁴ Mehmed Subhi Efendi'nin eseri *Subhi Tarihi - Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılatırmalı Metin)* adıyla 2008 yılında basılmıştır.³⁵

8.3. Süleyman İzzi Efendi - İzzi Tarihi

Süleyman İzzi Efendi, Subhi Efendi'den sonra halefi olarak vakanüvisliğe getirilmiştir. O da halef olarak eserini 1744 yılından itibaren kaydetmeye başlamıştır. Süleyman İzzi Efendi'nin eserini 2 cilt halinde kitap haline getirmiştir.³⁶ İzzi Tarihi 2019 yılında basılmıştır.³⁷

8.4. Fındıklılı Şem'dani Zade Süleyman Efendi - Mür'it- Tevarih

Fındıklılı Şem'dani Zade Süleyman Efendi'nin *Mür'it- Tevarih*'te ise daha çok 1730'dan sonraki olayları kendine has bir şekilde sosyal yönden incelemiştir. Müellifin babası Hacı Mehmet Ağa'nın devlet adamlarına yakın olmasından dolayı olayların gizli kalmış taraflarını onun sayesinde öğrenmiş

---

³³ Tanburî Arutin, *Tahmas Kulu Han'ın Tevarihî*, haz. Esat Uras, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1942.

³⁴ Ateş, *a.g.e.*, s. XV-XVI.

³⁵ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi - Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılatırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.

³⁶ Ateş, *a.g.e.*, s. XVI.

³⁷ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

bazı olayları ise devrin vezirinden dinlemiştir.³⁸ Fındıklılı'nın eseri M. Münir Aktepe tarafından yayınlanmıştır.³⁹

8.5. Abdi Efendi – Abdi Tarihi

Bu dönemdeki olayları yazıya aktaran diğer bir müellif ise Abdi Efendi'dir. Abdi Efendi vekayinamesi 1943 yılında günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁴⁰ Eser, Osmanlı'nın İran sınırdaki yöneticileri ve Osmanlı-İran savaşları hakkında bilgiler vermiştir.⁴¹

8.6. Abdullah Süveydi Efendi - Veka-yi Name-i Şah Der-Mezahib-i Şi'ye-i Caferiyye

Abdullah Süveydi Efendi'nin yazdığı *Veka-yi Name-i Şah Der-Mezahib-i Şi'ye-i Caferiyye* adlı eserde ise Nadir Şah devrinde Osmanlı-İran mücadelelerinden bahsedilmiştir. Süveydi Efendi mücadelelerin en önemli nedeninin mezhep çatışmaları olduğunu ve bu konu hakkında Nadir Şah'ın tutumunu eserinde yazmıştır.⁴² Eser 1990 yılında Alaettin Özer tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır.⁴³

8.7. Koca Ragıp Mehmet Paşa - Tahkik ve Tefvik

Koca Ragıp Mehmet Paşa 1736 yılında Osmanlı Devleti ile Nadir Şah'ın elçileri arasında İstanbul'da yapılan barış görüşmelerini *Tahkik ve Tefvik* adlı eserinde anlatmıştır.⁴⁴ Eser 2003 yılında Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak basılmıştır.⁴⁵

8.8. Nazif Mustafa Efendi - İran Sefaretnamesi

Nazif Mustafa Efendi Osmanlı tarafından İran'a elçi olarak gönderilmiş ve daha sonra *İran Sefaretnamesi*'ni kaleme almıştır. Eserinde Nadir Şah ile

³⁸ Ateş, *a.g.e.*, s. XVI- XVII.

³⁹ Şem'dani Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevarih*, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

⁴⁰ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.

⁴¹ Ateş, *a.g.e.*, s. XVII.

⁴² Ateş, *a.g.e.*, s. XVII.

⁴³ Alaettin Özer, *Vekayiname-i Nadir Şah Der-Mezahib-i Şi'ye-i Caferiyye*, İÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

⁴⁴ Ateş, *a.g.e.*, s. XVI- XVIII.

⁴⁵ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tefvik*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003.

aralarında geçen görüşmeyi anlatmıştır.⁴⁶ Eser 1999'da Adnan Budak tarafından yüksek lisans tezi olarak Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır.⁴⁷

8.9. Sırrı Efendi - Makale-i Vaki'a-i Muhasara-i Kars

Sırrı Efendi kaleme aldığı *Makale-i Vaki'a-i Muhasara-i Kars* adlı eserde Nadir Şah'ın üçüncü Kars Kuşatması ve burayı ele geçirmek için yaptıklarını anlatmıştır.⁴⁸ Sırrı Efendi'nin bu eseri 2012 yılında Mehmet Yaşar Ertaş tarafından günümüz Türkçesine kazandırılmıştır.⁴⁹

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Nadir Şah ile ilişkileri hakkında mühimme defterleri, name-i hümayun defterleri, el yazması eserler gibi arşiv kaynakları dönem hakkında bilgi vermektedir.⁵⁰

4. ERMENİ VE GÜRCÜ ANA KAYNAKLARI

4.1 Abra Âdem Kertaksi

Nadir Şah kendi döneminde önde gelen din adamlarını ve zengin tüccarları desteklemişti. Bu din adamlarında biri de Üç Kilise piskoposu Abra Âdem Kertaksi olmuştur. Kertaksi de Nadir Şah'ın destekçilerinden biri olmuştur. Nadir Şah'ın şahlığa geçiş yaptığı Mugan kurultayında da destekçisi olarak yer almıştır. Bu kurultayın detaylarından ise yazdığı anlarında bahsetmiştir. Kertaksi'nin kitabının Ermenice çevirisi *Tarih-i Men ve Nayter (Nadir) Şah-ı İran* adıyla iki kez basılmıştır. Eserin içeriğinde ise XVII. yüzyılda Azerbaycan ve Ermenistan hakkında bilgiler vermiştir. Ülkelerin iktisadi durumları, Nadir Şah'ın askeri gücü, şahlığa geçiş süreci ve Mugan kurultayına katılan eyalet yöneticileri ile ilgili bilgiler de Kertaksi'nin eserinde yer almıştır.⁵¹

Ayrıca Joseph Apisalaïman tarafından yazılan *Memoiresur La Guerre Civil de Perse*; Petros di Sargis Gilanentz'in *Journal'i*; Esai'nin kaleme aldığı *Tarih-i Egvani*; Tasarevitch Vakhoucht'in *Kartili Padişahları'nın Tarihi* adlı

⁴⁶ Ateş, *a.g.e.*, s. XVI- XVIII.

⁴⁷ Adnan Budak, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği*, KTÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1999.

⁴⁸ Abdurrahman Ateş, *a.g.e.*, s. XIX.

⁴⁹ Sırrı Efendi, *Risâletü'l-Târih-i Nâdir Şâh*, haz. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012.

⁵⁰ Ateş, *a.g.e.* s. IX-XI; Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 93.

⁵¹ Javanshir, *a.g.e.*, s. 65

eseri ve Sekhnia Tchkeidze'nin *Vekayiname-i Gürcistanı*'ı da bu dönem hakkında yazılmış Ermeni ve Gürcü kaynakları arasında yer almaktadır.⁵²

Sonuç

Türk, İran ve Asya tarihinde önemli bir yer teşkil eden Nadir Şah ve Afşarlıların tarihî kaynaklarının büyük kısmının Farsça olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında İran üzerinde hâkimiyet kurulmasının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Buna karşın dönemin Farsça kaynakları Türkçe'ye kazandırılmamıştır. Bu kaynakların Türkçe'ye kazandırılmasıyla birlikte Afşarlı, Osmanlı ve Türkistan Hanlıklarının tarihleri hakkında yeni bilgilerin ve bulguların ortaya çıkması ile bilgilerin az olduğu konularda detaylı bilgilerin bilim alemine kazandırılması muhtemeldir. Bununla birlikte Farsça kaynaklar üzerinde yapılacak çalışmalar için İran'a gidip saha çalışması yapılması gerekmektedir.

Diğer taraftan Nadir Şah ve Afşarlılar hakkında bilgi veren Osmanlı Türkçesi kaynakları büyük ölçüde günümüz Türkçesine gerek neşir gerek tez çalışmalarıyla kazandırılmışken, Batılı kaynaklar ile Ermeni ve Gürcü kaynakları Türkçe'ye çevrilmemiştir. Bu eserler özellikle Osmanlı-Afşarlı ilişkilerinin farklı bir perspektifle aydınlatılması noktasında mühim bir yer tutmaktadır. Bu konuda İngiltere ve Rusya kaynak açısından önemli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı bu kaynaklar hakkında saha çalışması yapmak için de İngiltere'ye ve Rusya'ya gidilmesi gerekmektedir. Adı geçen kaynaklar üzerinde çalışıldığı takdirde önemli bir ilmî boşluk doldurulmuş olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDİ EFENDİ, *Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.

ABU'L-HASAN KAZVİNİ, *Favaidü's-safevîyye (Tarih-i Selatin ve Umara-yı Safevî Pes ez Sukut-ı Devlet-i Safevîyye)*, haz. Meryem Mir Ahmedî, Tehran, Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1367 h.ş.

ARUNOVA, M. R. - EŞREFYAN, K. Z., *Nadir Şah-ı Afşar*, çev. Nergize Turaeva, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015.

⁵² Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 66.

ATEŞ, Abdurrahman, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, SDÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2001.

BUDAK, Adnan, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği*, KTÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1999.

ÇETİN Altan - DİLEK Kaan, *Safevî Dönemi İran Tarihi Safevî Tarihinin Kaynakları*, Ankara, İraniyat Yayınları, 2017.

ETHE, E., *Catalogue of Persian Mss. in the Library of India Office*, Oxford, 1903.

İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ, *İzzi Tarihi*, haz. Ziya Yilmazer, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

JAMES BAILLIE FRASER, *History of Nadir Shah*, London, 1742.

JAVANSHIR, Babak, *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi - I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)*, MSGSÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

JEAN OTTER, Sefername-i Jean Otter, *Asr-ı Nadir Şah*, çev. Ali İkbali, Saziman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tehran, 1363 h.ş.

JONAS HANWAY, *An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea*, C. IV, London, 1753.

KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2012.

KOCA RÂGİB MEHMED PAŞA, Tahkik ve Tevfik, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003.

MİRZA MEHDİ HAN ESTERABADÎ, *Târih-i Cihanguşâ-i Nâdirî*, haz. Mitra Mehrabadî, Tehran, Donya-i Ketab, 1390 h.ş.

MUHAMMAD ALİ HAZİN, *The Life Of Sheikh Mohammed Ali Hazin*, haz. Francis Cunningham Belfour, London, 1831.

MUHAMMED HALİL MARAŞÎ-İ SAFEVÎ; *Mecma'ü't-Tevarih*, haz. Abbas İkbâl Aştıyani, Tehran, Kitabhane-i Senayî u Kitabhane-i Tehurî, 1362 h.ş.

MUHAMMED HAŞİM ASAF, *Rüstemü't Tevârih*, haz. Muhammed Meşîrî, Tehran, Çaphane-i Sepehr, 1352 h.ş.

MUHAMMED KAZİM MERVÎ, *Âlem Âra-i Nâdirî*, C. I-II-III, haz. Muhammed Emin Riyahî, Tehran, İntişârât-i Zevâr, 1364 h.ş.

MUHAMMED MUHSİN MÜSTEVFÎ, *Zübdetü't Tevârih*, haz. Behrûz Gûderzî, Tehran, İntişârât-i Dâneşgâh-i Tehran, 1375 h.ş.

ÖZER, Alaettin, *Vekay'ınâme-i Nadir Şah Der-Mezahib-i Şi'yye-i Ca'feriyye*, İÜ SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

PADRÎ BAZEN, *Nameha-i Tabib-i Nadir Şah*, çev. Ali Asğar Hariri, Tehran, Encümen-i Asar-i Millî, 1340 h.ş.

SHAHED, Babak, *Dürre-i Nadirî'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi Tercüme ve Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

SIRRI EFENDİ, *Risâletü't-Târih-i Nâdir Şâh*, haz. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012.

ŞEM'DANİ ZADE FINDIKLILI SÜLEYMANİ EFENDİ, *Mür'it Tevârih*, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

TANBURÎ ARUTİN, *Tahmas Kulu Han'ın Tevârihi*, haz. Esat Uras, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1942.

VAK'ANÜVİS SUBHÎ MEHMED EFENDİ, *Subhi Tarihi - Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılatırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.